SUN’IY INTELLEKT TOMONIDAN YARATILGAN INTELLEKTUAL MAHSULOTLARNING FUQAROLIK-HUQUQIY MAQOMI

Mamajonov Muxammadsobir Kutfitdin o‘g‘li
Sarbon universiteti Ommaviy-huquqiy fanlar
kafedrasi o‘qituvchisi
Assertiveboy17@icloud.com
+998932642497

Annotatsiya. *Mazkur tezisda sun’iy intellekt tizimlari yordamida yaratiladigan matn, tasvir, musiqa, dasturiy kod va boshqa ijodiy natijalarning fuqarolik-huquqiy maqomi tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolik qonunchiligi va mualliflik huquqi normalari asosida mualliflik, mulkiy huquqlar, inson ijodiy hissasining ahamiyati, uchinchi shaxslar huquqlarining buzilishi hamda shartnomaviy tartibga solish masalalari yoritiladi. Xorijiy yondashuvlar bilan qiyoslash orqali milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, generativ model, intellektual mulk, mualliflik huquqi, ijodiy hissa, mutlaq huquq, fuqarolik javobgarligi, raqamli iqtisodiyot*

.

Abstract. *This thesis analyzes the civil-law status of texts, images, musical works, software code, and other creative outputs generated using artificial intelligence systems. Based on the civil legislation of the Republic of Uzbekistan and copyright provisions, it examines issues of authorship, economic rights, the significance of human creative contribution, infringement of third-party rights, and contractual regulation. By comparing foreign approaches, the thesis puts forward proposals for improving national legislation.*

Keywords: *artificial intelligence, generative model, intellectual property, copyright, creative contribution, exclusive right, civil liability, digital economy.*

Аннотация. *В данной тезисной работе анализируется гражданско-правовой статус текстов, изображений, музыкальных произведений, программного кода и других творческих результатов, создаваемых с помощью систем искусственного интеллекта. На основе гражданского законодательства Республики Узбекистан и норм авторского права рассматриваются вопросы авторства, имущественных прав, значения творческого вклада человека, нарушения прав третьих лиц, а также договорного регулирования. Посредством сравнительного анализа зарубежных подходов выдвигаются предложения по совершенствованию национального законодательства.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, генеративная модель, интеллектуальная собственность, авторское право, творческий вклад, исключительное право, гражданско-правовая ответственность, цифровая экономика.*

Kirish. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida sun’iy intellekt (SI) tizimlari insonning ijodiy va intellektual faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsata boshladi. Generativ modellar qisqa vaqt ichida adabiy matn, tasvir, musiqa, videomaterial, dizayn, tarjima va dasturiy kod ishlab chiqishi mumkin. Bunday natijalar ta’lim, ilm-fan, reklama, nashriyot, dasturiy ta’minot va boshqa sohalarda keng qo‘llanmoqda. Shu bilan birga, ular kimga tegishli ekani, kim muallif sifatida e’tirof etilishi, tijorat maqsadida foydalanish mumkinligi va huquq buzilganida kim javob berishi masalalarini murakkablashtirmoqda.

An’anaviy intellektual mulk huquqi inson ijodkorligi, muallifning shaxsiyati va ijodiy mehnati bilan bog‘liq tushunchalarga tayanadi. SI ishtirokida esa natija insonning topshirig‘i, tanlovi va tahriri hamda algoritmning statistik qayta ishlashi qo‘shilgan holda yuzaga kelishi mumkin. Demak, masalaning mohiyati texnologiyani muallif deb tan olish bilangina cheklanmaydi; asosiy vazifa insonning ijodiy hissasini aniqlash, huquqiy aniqlikni ta’minlash va manfaatlar muvozanatini saqlashdan iborat.

1. Sun’iy intellekt mahsulotining huquqiy tabiati

“Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan intellektual mahsulot” iborasi texnik ma’noda SI tizimi ishlab chiqargan yoki ishlab chiqishda qatnashgan natijalarni anglatadi. Biroq har qanday algoritmik chiqish avtomatik ravishda intellektual mulk obyekti bo‘lavermaydi. Natija tegishli huquqiy mezonlarga javob berishi, masalan, mualliflik huquqi doirasida ijodiy faoliyat natijasi bo‘lishi va obyektiv shaklda ifodalangan bo‘lishi lozim. Faktlar, g‘oyalar, usullar va tamoyillarning o‘zi bilan ularning o‘ziga xos ifoda shaklini farqlash ham muhim.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 97-moddasi intellektual faoliyat natijalari hamda ularga tenglashtirilgan vositalarga nisbatan mutlaq huquqlar qonunda belgilangan hollarda e’tirof etilishini nazarda tutadi. Kodeksning 1031-moddasida intellektual mulk obyektlari qatoriga fan, adabiyot va san’at asarlari, EHM dasturlari, ma’lumotlar bazalari, ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalari va boshqa obyektlar kiritilgan. Ushbu normalar SI natijalarini baholashda umumiy huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi, biroq ular sun’iy intellektning o‘ziga alohida huquq subyekti maqomini bevosita bermaydi.

Fuqarolik-huquqiy yondashuvda SI tizimi, odatda, mustaqil huquq va majburiyatlar egasi sifatida emas, balki inson yoki tashkilot foydalanadigan texnologik vosita sifatida ko‘riladi. Shu sababli natijaga doir huquqlarni aniqlashda tizimni ishlab chiquvchi, undan foydalanuvchi, buyurtmachi, ish beruvchi va natijani tahrir qilgan shaxslarning hissasi hamda ular o‘rtasidagi shartnomalar o‘rganilishi zarur.

2. O‘zbekiston qonunchiligida mualliflik va huquq egasini aniqlash

O‘zbekiston Respublikasining 2006-yil 20-iyuldagi O‘RQ-42-son “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni mualliflik huquqining asosiy manbalaridan biridir. Qonun mualliflik huquqi obyektlarini ijodiy faoliyat natijasi bo‘lgan fan, adabiyot va san’at asarlari sifatida belgilaydi hamda asarning ifodalanish shakliga e’tibor qaratadi. Fuqarolik kodeksining 1033-moddasiga ko‘ra, mualliflik huquqi ijodiy mehnati bilan intellektual faoliyat natijasini yaratgan shaxsga tegishli bo‘lgan shaxsiy nomulkiy huquqdir; u boshqa shaxsga

o‘tkazilmaydi.

Mazkur qoidalar SI yaratgan natijalarga tatbiq etilganda, insonning ijodiy hissasi markaziy mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Agar foydalanuvchi faqat umumiy so‘rov kiritib, natijani deyarli o‘zgartirmasdan olsa, uning mualliflik huquqi mavjudligini asoslash murakkab bo‘lishi mumkin. Aksincha, foydalanuvchi ijodiy konsepsiyani ishlab chiqsa, bir nechta variantni tanlasa, kompozitsiyani mustaqil belgilasa, matn yoki tasvirni mazmunan qayta ishlasa va yakuniy ifodaga o‘ziga xos ijodiy hissa qo‘shsa, inson tomonidan yaratilgan ushbu hissa mualliflik huquqi bilan himoyalanishi mumkin.

Shu nuqtada ikki holatni ajratish kerak: birinchisi — SI vositasida inson tomonidan yaratilgan yoki sezilarli darajada ijodiy qayta ishlangan asar; ikkinchisi — insonning ijodiy hissasi aniqlanmaydigan, tizim tomonidan asosan avtomatik tarzda hosil qilingan natija. Amaldagi normalarda aynan ikkinchi holat uchun alohida, batafsil huquqiy rejim nazarda tutilmagan. Shu bois har bir holatda mavjud qonun qoidalarini ehtiyotkorlik bilan qo‘llash va natijaning yaratilish jarayonini hujjatlashtirish muhim.

Shuningdek, asardan foydalanish huquqi bilan mualliflik maqomi bir xil emas. Shartnoma orqali muayyan natijadan foydalanish, uni tarqatish yoki tijoratlashtirishga doir mulkiy huquqlar berilishi mumkin, ammo bu holat avtomatik ravishda muallifning shaxsiy nomulkiy huquqlarini boshqa shaxsga o‘tkazmaydi. SI platformasi shartlarida natijadan foydalanish bo‘yicha berilgan ruxsat ham milliy qonunchilik, uchinchi shaxslarning huquqlari va boshqa majburiy normalardan ustun turmaydi.

3. Mulkiy manfaatlar, shartnomalar va javobgarlik

SI natijalarining iqtisodiy qiymati oshgani sari ulardan tijorat maqsadida foydalanish tartibi muhimlashadi. Masalan, reklama agentligi tasvir yaratish tizimidan foydalanganida buyurtmachi bilan agentlik o‘rtasidagi shartnomada natijadan foydalanish doirasi, eksklyuzivlik, tahrirlash huquqi, uchinchi shaxs da’volari yuzasidan hamkorlik va zararlarni qoplash masalalari aniq ko‘rsatilishi lozim. Mehnat munosabatlarida esa xodimning xizmat vazifasi doirasida yaratgan

materiali, ish beruvchining texnik resurslari va ichki siyosati hisobga olinadi.

Shartnomada “barcha huquqlar buyurtmachiga tegishli” degan umumiy jumla keltirilishi nizoni to‘liq bartaraf etmasligi mumkin. Chunki bunday shartning ta’siri natija mualliflik huquqi obyekti bo‘lishi, taraflarning huquqiy maqomi, amaldagi qonun va platforma litsenziyasi bilan belgilanadi. Amaliy jihatdan foydalanish hududi, muddati, qayta ishlash, uchinchi shaxslarga berish, manbani ko‘rsatish, maxfiy axborotni kiritish va natijani tekshirish majburiyatlarini alohida tartibga solish maqsadga muvofiq.

Javobgarlik masalasida bir nechta xavf mavjud: SI natijasi boshqa muallifning asariga haddan tashqari o‘xshash bo‘lishi; shaxsning tasviri yoki ovozi ruxsatsiz ishlatilishi; tijorat siri yoki shaxsga doir ma’lumotlar tizimga kiritilishi; yolg‘on yoki obro‘ga putur yetkazuvchi axborot tarqatilishi. Bunday vaziyatlarda javobgar shaxsni aniqlash uchun faqat “natijani SI yaratdi” degan vaj yetarli emas. Foydalanuvchining xatti-harakati, nazorat darajasi, xizmat ko‘rsatuvchi va buyurtmachi o‘rtasidagi majburiyatlar, zarar, sababiy bog‘lanish hamda aybga oid umumiy fuqarolik-huquqiy mezonlar baholanishi kerak.

Bundan tashqari, o‘quv, ilmiy va professional faoliyatda SI yordamida tayyorlangan natijani inson mustaqil tekshirishi lozim. Huquqiy matn, ilmiy maqola yoki ekspert xulosasida mavjud bo‘lmagan manbalar va noto‘g‘ri havolalar paydo bo‘lishi mumkin. Bu holat mualliflik huquqidan tashqari akademik halollik, shartnomaviy majburiyat va zarar uchun javobgarlik masalalarini ham keltirib chiqaradi.

4. Xorijiy yondashuvlar va qiyosiy tahlil

Xorijiy tajribada SI natijalarini muhofaza qilish masalasi yagona tarzda hal etilmagan. Ko‘plab huquqiy tizimlarda mualliflik huquqi insonning ijodiy hissasiga bog‘lanadi. Shu bilan birga, ayrim yurisdiksiyalarda kompyuter yordamida yaratilgan asarlar yoki insonning tanlovi va tahriri bilan bog‘liq holatlar uchun maxsus qoidalar mavjud. Shuning uchun bir mamlakatdagi yondashuvni boshqa mamlakatga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish to‘g‘ri bo‘lmaydi; milliy huquq tizimining tushunchalari va iqtisodiy sharoiti hisobga olinishi zarur.

Jahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) generativ SI va intellektual mulkka bag‘ishlangan materiallarida inson muallifligi, ijodkorlar manfaatlari, o‘quv ma’lumotlaridan foydalanish va SI natijalarini huquqiy muhofaza qilish masalalari atrofida turli yondashuvlar mavjudligini qayd etadi. Muhokamaning muhim jihati shuki, SI natijasini himoya qilish innovatsiyani rag‘batlantirishi mumkin, biroq haddan tashqari keng himoya inson ijodkorlari va jamoat manfaatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli ham mavjud.

Qiyosiy tajribadan O‘zbekiston uchun ikki xulosa kelib chiqadi. Birinchidan, insonning ijodiy hissasi mavjud bo‘lgan natijalarni amaldagi mualliflik huquqi normalari doirasida baholash mumkin. Ikkinchidan, to‘liq avtomatik hosil qilingan natijalar, ulardan tijoratda foydalanish va uchinchi shaxslar huquqlari bilan to‘qnashuvlar yuzasidan aniqlikni oshiradigan alohida tushuntirishlar yoki normativ qoidalar ishlab chiqish zarur. Bunda texnologiya tez o‘zgarishini inobatga olib, haddan tashqari batafsil texnik talablar o‘rniga moslashuvchan mezonlar belgilash ma’qul.

5. Milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar

Birinchidan, mualliflik huquqi to‘g‘risidagi qonunchilikda SI ishtirokida yaratilgan asarlarni baholash mezonlarini aniqlashtirish lozim. Xususan, insonning ijodiy hissasi, mustaqil tanlov va tahrir, natijaning o‘ziga xos ifodasi hamda avtomatik generatsiya darajasi hisobga olinishi mumkin. Bunda SI vositasidan foydalanishning o‘zi mualliflik huquqini avtomatik ravishda vujudga keltiradi yoki inkor etadi, degan qat’iy yondashuvdan qochish kerak.

Ikkinchidan, SI yordamida yaratilgan materialning kelib chiqishini tasdiqlash uchun ixtiyoriy hujjatlashtirish amaliyotini rivojlantirish taklif etiladi. So‘rovlar, oraliq variantlar, tahrirlar, yaratilish sanasi va inson tomonidan kiritilgan ijodiy o‘zgarishlarni saqlash nizolarni hal etishda daliliy ahamiyat kasb etishi mumkin. Bunday qaydlar mualliflikni avtomatik ravishda isbotlamaydi, biroq ijodiy jarayonni baholashga yordam beradi.

Uchinchidan, SI xizmatlaridan foydalanish bo‘yicha namunaviy shartnoma shartlari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Ular natijaga doir foydalanish

huquqlari, uchinchi shaxslar materiallari bilan bog‘liq xavflar, maxfiylik, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish, kafolatlar, zararlarni qoplash va nizolarni hal etish tartibini qamrab olishi kerak. Ta’lim va ilmiy muassasalar uchun esa SI vositalaridan foydalanishni oshkor etish va manbalarni tekshirishga doir ichki qoidalar tavsiya etiladi.

To‘rtinchidan, qonunchilikni ishlab chiqishda manfaatdor tomonlar — mualliflar, dasturchilar, ilmiy muassasalar, biznes vakillari va foydalanuvchilar — bilan ochiq muhokamalar o‘tkazilishi lozim. Tartibga solishning maqsadi SI texnologiyalarini cheklash emas, balki inson ijodkorligini rag‘batlantirish, huquq egalarining qonuniy manfaatlarini himoya qilish, iste’molchilar uchun aniqlik yaratish va huquqiy nizolar xavfini kamaytirishdan iborat bo‘lishi kerak.

Xulosa. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan intellektual mahsulotlarning fuqarolik-huquqiy maqomi zamonaviy xususiy huquqning dolzarb masalalaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi va mualliflik huquqi to‘g‘risidagi qonunchilik intellektual faoliyat natijalarini muhofaza qilish uchun umumiy asos yaratadi. Biroq SI ishtirokida yuzaga keladigan natijalarda insonning ijodiy hissasini aniqlash, to‘liq avtomatik hosil qilingan materialning maqomi, huquqlarni shartnoma orqali taqsimlash va uchinchi shaxslar oldidagi javobgarlik bo‘yicha amaliy noaniqliklar saqlanib qolmoqda.

Muallifning asosiy xulosasi shundan iboratki, SI tizimini mustaqil muallif sifatida e’tirof etishdan ko‘ra, natijani yaratish jarayonida insonning ijodiy hissasi va taraflarning huquqiy munosabatlarini baholashga asoslangan model maqsadga muvofiqdir. Milliy qonunchilikda mezonlarni aniqlashtirish, shartnomaviy amaliyotni rivojlantirish, ijodiy jarayonni hujjatlashtirish va akademik halollik standartlarini mustahkamlash intellektual mulk huquqining barqarorligini ta’minlaydi. Natijada innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash va inson ijodkorlarining huquqlarini himoya qilish o‘rtasida muvozanatga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. Birinchi qism. 21.12.1995. Xususan, 97, 1031–1033-moddalar. https://lex.uz/acts/-111189

2. O‘zbekiston Respublikasining 2006-yil 20-iyuldagi O‘RQ-42-son “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/

3. World Intellectual Property Organization (WIPO). Generative AI: Navigating Intellectual Property. Geneva: WIPO, 2024. https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4713

4. World Intellectual Property Organization (WIPO). Generative AI. WIPO Conversation, IP and Frontier Technologies. Geneva: WIPO, 2024. https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4750

5. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. “Intellektual mulk obyektlariga shaxsiy nomulkiy va mulkiy huquqlar”. https://gov.uz/oz/advice/716/document/3298